

Курята Юлія Вікторівна

Канд. психолог. наук, ст.в.

УДК 82-343:[159.9+80]

Міф на перетині психологічних та філологічних наук

У статті здійснено теоретичний аналіз базових тенденцій, напрямів і пріоритетів сучасних досліджень міфу. Розглянуто основні аспекти цього феномену в контексті психологічних та філологічних наук. Уточнено характер взаємодії основних понять психології міфу та міфотворчості. Ключові слова: міф, архетип, міфологема, міфоморфема, міфема, міфонім.

В статье сделан теоретический анализ базисных тенденций, направлений и приоритетов современных исследований мифа. Рассмотрены основные аспекты этого феномена в контексте психологических и филологических наук. Конкретизирован характер взаимодействия основных понятий психологии мифа и мифотворчества. Ключевые слова: миф, архетип, мифологема, мифоморфема, мифема, мифоним.

The basic tendencies, directions and priorities of the present-day studies of myth have been analyzed theoretically. The main aspects of this phenomenon have been considered in the context of psychological and philological sciences. The character of psychology of myth and myth-making main concepts interaction has been concretized. Key-words: myth, archetype, mifolohema, mifomorfema, mifema, mifonim.

У сучасній науці різко зріс інтерес до теоретичного осмислення міфу (наприклад, соціального, політичного, міфів у рекламі тощо). У структурі гуманітарного знання міф належить до одного з найбільш гіперінтерпретованих понять [15]. У побутовому тлумаченні найпоширенішим є розуміння міфів як історій про життя богів та героїв. В теоретичному осмисленні даного феномену найбільш плідним виявилось ХХ ст. – в цей період виникли напрямки, що розглядали:

1) зв'язок міфу з латентними структурами людської свідомості (З. Фрейд, К. Юнг),

- 2) міф як замкнуту символічну форму (Е. Кассінер),
- 3) його домінуючу роль у встановленні гармонії між людиною, природою та соціумом (Д. Фрезер).

Разом із тим, можна погодитися із твердженням Д. Пашиніної, яка, розглянувши різноманітні теорії міфу, робить наступний висновок: «Питання тільки примножується, закриваючи собою наведені визначення й роблячи їх все більш нечіткими. Виникає відчуття, ніби міф незрозумілим чином ухиляється від визначень, хто б і з якого боку не підходив до нього з цією метою. Побудування цілісної картини, закінченого образу міфу як такого, спроби дати міфу, міфології, міфологічному мисленню визначення, здається, приречені на неуспіх». Дослідниця стверджує, що саме такий неуспіх закономірно дозволяє зауважити одну з основних рис міфу – його принципову невизначуваність. Адже визначення передбачає деяку зупинку й обмеження означуваного. Міф же живе постійною змінюваністю, переродженням й перетіканням [11].

На даному етапі наш аналіз феномену міфу та його похідних понять має теоретико-постановочний характер, тому **завданням статті є:**

- 1) розглянути історію питання,
- 2) уточнити характер взаємодії основних понять психології міфу та міфотворчості.

В усі часи міф викликав живий інтерес у представників різних наук: етнологів, філософів, культурологів, літературознавців. Ще за античних часів Платон запропонував філософсько-символічну інтерпретацію міфу [6].

Сучасний етап аналізу міфу включає в себе наступні аспекти: міф як ритуально-соціологічна модель (Дж. Фрезер, Е. Дюркгейм), міф у межах психоаналітичного підходу (З. Фрейд, К. Юнг), символічна, трансцендентальна (Е. Кассінер) та структуралістська (К. Леві-Строс) версії міфу. У структурі філологічних наук розглядають проблему присутності міфологічної складової в мовленнєвій картині світу людини. В історії культури розглядають еволюцію міфу: період «деміфологізації», характерний

для XVIII ст., позитивізм XIX ст., що переріс у романтичне захоплення міфом на початку XX ст. (знаменуючи відновлення міфологічного спадку людства та акцентуючи специфіку окремих міфологічних угруповань – від племінних, національних до античних і біблійних), «реміфологізація», яка змінилася відродженням поезики міфотворення.

Власне міф є збірним поняттям, що буденною свідомістю розуміється як символічне оповідання в релігії, на відміну від символічної поведінки (ритуалу) чи символічних місць і предметів (храмів, ікон). Саме слово «міф» походить від грецького слова «mythos», що має велику кількість значень, починаючи від значення «слово», «оповідання» до «вимисел». Беззаперечній достовірності «mythos» може бути протиставлене значення слова «logos», достовірність чи істинність якого може бути доведена та продемонстрована [4].

Одним із найвідоміших вчених, що писав про міф з точки зору психологічної науки, був З. Фрейд. Важливість досліджень З. Фрейда для вивчення міфу полягає в його припущенні, що формування міфологічних концепцій не залежить від культурної історії. Замість цього, в основі концепції психоаналізу З. Фрейда є незалежний трансісторичний механізм, який базується на надіндивідуальній біологічній концепції людини [4].

Іншим теоретиком, що розглядав психологічні аспекти міфу, був К. Юнг, якого, як і Фрейда, надихнула теорія Леві-Брюля, французького філософа, що асоціював міф із доісторичним мисленням. Теорія К. Юнга про «колективне несвідоме», що має певну схожість з теорією Леві-Брюля, дозволила йому розглядати основу міфічних образів як позитивну й творчу, на відміну від більш негативного погляду З. Фрейда на міфологію [4].

К. Юнг розділяв «особисте несвідоме», в яке входить в основному витіснене із свідомості, та «колективне несвідоме», яке властиве всім людям, передається спадково та є основою індивідуальної психіки. Колективне несвідоме є системою установок та типових реакцій, що непомітно для людини визначають її життя. Під впливом вроджених програм знаходяться

не тільки елементарні поведінкові реакції, але й сприйняття, мислення, уява. Такі вроджені програми, на думку вченого, транслюються із покоління в покоління за допомогою архетипів [4].

Архетип (від грецької мови – праобраз, древній образ) є центральним поняттям архетипічної психології, заснованої К. Юнгом. Архетип – це спосіб організації психіки засобом форм, що передаються з покоління в покоління. За К. Юнгом, архетипи є структурними елементами людської психіки, приховані в колективному несвідомому, спільному для всього людства. Вони успадковуються на зразок того, як успадковується будова тіла. Архетипи формують загальну структуру особистості та послідовність образів, що виникають у свідомості під час пробудження творчої активності, тому духовне життя має на собі архетипічний відбиток [4].

У науковому просторі існує наступна типологізація міфу: за приналежністю до соціальних інституцій (релігійні, соціальні, політичні, наукові, національні міфи); за приналежністю до видів групової культури (міфи контркультури, домінуючої культури, субкультури); за формами культури (міфи масової та елітарної культури). Однак, на переконання Ю. Сидорович ця класифікація не є завершеною, оскільки пропонує поверхову систематизацію цього феномена в просторі культури. Наприклад, релігійні міфи можна класифікувати за принципом конфесійного розподілу (християнський міф, ісламський міф, буддистський міф). В національних міфах виділяються етнокультурні міфи та міфи малих етнічних груп, народностей. Найбільш значимими міфами масової культури є міфи реклами, засобів масової інформації, кіноіндустрії тощо [15].

Говорячи про міф і масову свідомість, дослідники, як правило, вживають наступні формулювання: міфологізована свідомість чи міфи в масовій свідомості [13].

Якщо в першому випадку мова йде про домінування міфологічного рівня відображення світу масовою свідомістю, то в другому констатація факту: міф, як і інші типи суспільної свідомості (утопія, релігія тощо)

входить до складу масової свідомості. Найпростішим та найбільш поширеним рішенням питання про зв'язок міфу і масової свідомості є твердження: міф – стереотип масової свідомості. Ця точка зору досить широко представлена в літературі [8].

Між міфом і масовою свідомістю, як зазначалося вище, існують відносини взаємозумовленості. На думку С. Васильєва, «масова свідомість виявляє ступінь поширення конкретних міфів у суспільстві, представляючи сприятливе середовище для їхнього функціонування. Міф є невід'ємним компонентом структури масової свідомості, виявляючись на всіх її рівнях і у всіх її формах» [1].

Зауважимо, що масова свідомість охоплює найбільш поширені в даному суспільстві знання, уявлення, установки, цінності, ідеали, традиції на рівні повсякденної свідомості, але відбиває лише ті з них, що є загальними, типовими для даної сукупності індивідів, певної соціальної спільноти. Таким чином, через масову свідомість виявляється якісний стан свідомості суспільства [8].

С. Васильєв зауважує, що «міф перетворює індивідуальні і колективні емоції на систему соціальних цінностей, надаючи їм форми соціального досвіду. Воля, рівність, право, прогрес – це досягнення й ілюзії, задля яких об'єднується людська спільнота. Міф мобілізує, уніфікує та об'єднує свідомість нації, спрощуючи сприйняття дійсності» [1].

Звертаючись до проблеми взаємодії міфу та масової свідомості, Л. Зубрицька у своїй дисертаційній роботі «Міф як феномен сучасної політики» робить припущення, що міфи сприймаються завдяки специфічним характеристикам людської свідомості, тому відповідь на питання про вплив міфів на масу слід шукати в особливостях людської свідомості, точніше, змін людської свідомості в момент активного впливу міфів [7].

Багато сучасних дослідників (С. Васильєв, Л. Зубрицька, Є. Отарова, І. Пантелеєва, Л. Ілюхіна) роблять акцент на тому, що масова свідомість потребує спрощення складної картини процесів, що відбуваються в

суспільстві, саме тому простежується тенденція її реміфологізації, тобто заповнення міфічними схемами, які ґрунтуються на архетипічних конструкціях колективного несвідомого. Отже, самостійно міф виникає як потреба сьогодення, як спроба і засіб пояснити ті обставини чи ситуації, які науково, раціонально пояснити неможливо, або як спрощена інтерпретація цих, не для всіх зрозумілих, пояснень.

Наприклад, класичною схемою є поляризація сприйняття оточуючої реальності, коли стає можливим весь світ розділити на сакральний та профанний («свій» та «чужий» – за К. Юнгом; світ, у якому я є і мені в ньому спокійно, та світ, у якому мене немає, бо в ньому все чуже).

Під час реорганізації життєвих сфер окрема людина може потрапити в скрутний стан роздоріжжя, розбіжності між минулим і майбутнім, не знаходячи можливостей для визначення свого місця в мінливій дійсності. Така ситуація, за переконанням О. Садовнікова, спонукає людину до індивідуальних пошуків щодо формування уявлень про світ, з орієнтацією на власні ілюзії, спогади, досвід і надії [14]. Таке суб'єктивно-почуттєве сприйняття і пояснення дійсності можна визначити як частину міфологічної свідомості, що впливає на формування картини світу. Міфи, викликані до життя умовами визначеної епохи, згодом ідуть у минуле, міфосвідомість же зберігає свої позиції й у сучасному світі, актуалізуючись в умовах нестабільності.

У наш час міфологія досягає певного ступеня відродження або реставрації, що дозволяє відзначити процес реміфологізації. Це може бути пояснено кризовими явищами економічного, політичного й ідеологічного характеру, що відбуваються та посилюються в сучасному українському суспільстві. При подібних суспільних змінах, як правило, окремі люди або групи можуть здійснювати пошуки, спрямовані на пояснення мінливої сучасності, спрощуючи при цьому раціональне порозуміння, переважно орієнтуючись на чуттєві форми сприйняття.

У роботі Л. Зубрицької зустрічаємо перелік характерних рис масової свідомості, серед яких відсутність критичності, тенденція до знеособлення, переваги чуттєвого над свідомим, зниження інтелектуальних характеристик та рівня відповідальності. Саме через те, робить висновок автор, міф так легко і проникає в масову свідомість [7].

Дослідниця робить акцент на тому, що «пануючи в сфері колективного несвідомого, міф завдяки своїй природі та характеристикам має вагомий вплив на масову свідомість» [7].

Відзначаючи аспекти зв'язку міфу і масової свідомості, О. Рочняк виділяє їх за наступними позиціями:

1) міф – не специфічна форма масової свідомості, але невід'ємний атрибут останньої;

2) міф – форма мислення, властива людині взагалі. Соціальний індивід – носій масової свідомості;

3) в обох випадках відображення дійсності є загальнозрозумілим, конкретно-реальним;

4) як міф, так і масова свідомість затверджують визначені правила і принципи поведінки, виконують нормативну функцію та слугують гармонізації уявлень про навколишній світ та місце в ньому людини [13].

Функції міфу по відношенню до культури за Ю. Сидорович: креативна, захисна (функція консервації), інформаційно-трансляційна, комунікативна, інтеграційна [15].

Як підкреслює Л. Донченко, психоаналітичні дослідження міфу та міфотворчості (зазначені нами на початку статті) стали теоретичною основою багатьох літературознавчих розвідок. Аналіз художніх творів з точки зору міфу, пошук архетипічних основ творчості письменників набуває все більшої популярності в сучасному літературознавстві. Особливе місце серед таких робіт займають статті, монографії, розвідки, присвячені аналізу специфіки реалізації образів-міфологем у художніх творах, які поширені в художній літературі на рівні асоціацій з міфічними претекстами, алюзій,

ремнісценцій тощо. І фрейдизм, і юнганство знаходять застосування під час трактування художньої літератури, сприяють інтерпретації новітніх явищ у параметрах позачасовості, стимулюють неоміфологізм, що саме в цей час набирає силу як літературна методологія, що ґрунтується на законах художнього мислення й світосприйняття, невідвладні скороминущим змінам [5]. Так орієнтація на архетипи, визначені К. Юнгом, лежить в основі монографії Мод Боткін «Архетипічні зразки в поезії». В ній досліджуються емоційно-психічні моделі літературних жанрів. Мод Боткін показує варіативність в освітленні символів та їх залежність від релігійної віри автора на прикладі творчості Вергілія, Данте, Мільтона. «Анатомія критики» Н. Фрая теж базується на вченнях Юнга. Вчений порівнює роль міфології в літературі з роллю геометрії в живописі, виходячи з принципової тотальної метафоричності міфу. Метафоризм завжди пов'язаний із конструктивним аспектом символу. Фрай показує співвідношення між архетипами й відповідними їм образами. Основоположник структурної фольклористики В. Пропп в «Морфології казки» створив модель сюжетного синтаксису казки у вигляді лінійної послідовності функцій діючих осіб [6].

Саме на психоаналітичних напрямках зосереджувались англійська школа та американська група міфокритиків. Як вказує Т. Денисова, певним узагальненням цих підходів можна вважати інтерпретацію міфу в етапній для науки про літературу книжці Р. Веллека та О. Воррена «Теорія літератури», де міф розглядається як один із внутрішніх аспектів літератури, як явище ірраціональне, інтуїтивне, таке, що протистоїть логосу. Підкреслюється колективна, анонімна природа міфу, а ще до уваги читача доводиться, що «існує думка, нібито у сучасної людини є такі міфи: щоправда, це порожні й взагалі «несправжні» міфи прогресу, рівності, загальної освіти і того стерильного благополуччя, до якого закликає реклама» [2].

Серед категорій, що структурують феномен міфу, філологічними науками детально розглядаються такі, як міфологема, міфоморфема, міфема та міфонім.

Міфологема – термін для позначення стійких і повторюваних конструктів народної фантазії, що узагальнено відображають дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій, істот, які мислились архаїчною свідомістю як цілком реальні. Цей термін загальноживана наукова лексика запозичила з психоаналізу К. Юнга. Міфологема також використовується для позначення запозичених міфологічних мотивів і перенесення їх у світ сучасної художньої літератури. Це соціально-розподілена одиниця міфологічного досвіду, в якій зафіксований у вигляді своєї перетвореної форми певний сучасний міф, що підтримується даною соціальною групою.

Під міфологемою у літературознавстві розуміється той мотив, образ, що зберігає свій міфологічний смисл. Це мотив чи образ філологічної системи, який має певне власне значеннєве поле, власну семантику або з яким пов'язана низка міфологічних уявлень [16].

Ю. Вишницькою міфологема в лінгвістичному контексті трактується як спресований мовний етнокод, що при дешифруванні проходить процес креативного відтворення закладеної культурологічної інформації: проєкції мови культури на індивідуально-авторську художню мову [3].

Міфоморфема – індивідуальна одиниця міфологічного досвіду, що фіксує перетворену форму сучасного міфу, що відзначається унікальною особистісною інтерпретацією. Міфологема та міфоморфема, на переконання А. Лактіонова та К. Алпатової, співвідносяться як соціальна та індивідуальна форми міфотворчості [9].

Міфема – елемент міфу, змістова одиниця, що виступає як образ чи концепт [10].

Міфонім – елемент міфу, що позначає собою певне міфологічне ім'я та виконує номінативну функцію. Н. Подольська пропонує наступну деталізовану класифікацію цього феномену: міфоіменування (принцип творення міфологічного імені), теоніми (власні імена богів), міфоантропоніми, міфоперсоніми, міфозооніми, міфофітоніми, міфотопоніми тощо [12].

І психологічними, і філологічними науками досить значна увага приділяється використанню міфів в сучасній політиці та суспільстві (перші аналізують механізми їх функціонування, вплив на масову та індивідуальну свідомість, другі – відображення міфів у літературі та мовній картині світу). Зазначимо, що під час кожної епохи виникали сучасні їй міфологічні уявлення про людину та її місце в світі: до сучасної міфології такого типу можна віднести уявлення про самотність людства чи присутність інших розумних істот у Всесвіті, про вплив цивілізації на клімат та помсту матері-Землі, міф (що вже вичерпує себе) про народи – менших та старших братів тощо. Міські фольклористи збирають так звані «міські легенди», що мають багато спільного з оповіданнями, зібраними братами Грім, за винятком того, що сучасні міфи реалізуються не серед диких лісів, наповнених перевертнями, а, скажімо, на автостраді, де блукає привид подорожнього. Інший добре відомий міф про супермена – надлюдину, що рятує світ та охороняє «американський шлях» та «американську мрію», є, певним чином, втіленням сучасної американської впевненості щодо моральних цінностей, які підтримує їх культура.

Узагальнюючи вищенаведене, очевидним стає те, що міф як феномен є актуальним предметом наукових розвідок як у сфері психологічних, так і філологічних наук (першими в основному аналізуються механізми їх функціонування, вплив на масову та індивідуальну свідомість, другими – відображення міфів у літературі та мовній картині світу). До того ж, значна кількість вчених з царини філології ґрунтують свої роботи саме на психологічних теоріях міфу. Однак, незважаючи на численну кількість здійснених досліджень цього феномену на перетині різних наук, залишається багато аспектів, що досі не мають однозначного трактуваннями науковими спрямуваннями. Зокрема, досі під питанням залишаються особливості становлення, розвитку, взаємодії та функціонування міфу і його структурних компонентів в історіогенезі людства та характеру їх впливу на індивідуальну історію людини.

Літературні джерела:

1. Васильев С. Роль СМИ и формируемого ими мифосознания в консолидации современного общества / [http: www.rusnauka.com](http://www.rusnauka.com) - ежегодная видео-интернет конференция «Дни науки» (15-27.04.2005).
2. Веллек Р., Воррен О. Теорія літератури, М., 1978. – 208 с.
3. Вишницька Ю. Міфологеми Олександра Блока в російському етнокультурному просторі: автореф. дис. канд. філолог. Наук: 10.02.02 «Російська мова» / Вишницька Ю. – К.: Довіра, 2007.
4. Всемирная энциклопедия: Мифология / Гл. ред. Адамчик М.: Гл. науч. ред. Адамчик В.: – Мн.: Современный литератор, 2004. – С. 5-9.
5. Денисова Т. Нортроп Фрай і дискурс міфокритики // Біблія і культура. – 2008. - №10. – С.5-14
6. Донченко Л. Міф і література: суголосність духовних модусів // Актуальні проблеми духовності . – 2008. – С. 301-308.
7. Зубрицька Л. Міф як феномен сучасної політики / Автореф. ... к.політ.н. – К., 2005. – 18 с.
8. Индивидуальное и массовое сознание. Материалы Вайнгартенского симпозиума // Иностранная литература. – 1990. – №11. – С.203-223.
9. Лактионов А., Алпатова К. Структурно-динамические особенности мифологического опыта личности // Вісник Харківського національного університету. Збірник наукових праць. Серія «Психологія». – 2009. – № 842, С.189-194.
10. Майданов А. Миф как источник знания // Вопросы философии. – 2004. – №9. – С.91-106.
11. Пашинина Д. Неопределимость мифа и особенности организации мифопоэтической картины мира // Вестник Московского университета. Серия 7. Филология. – 2001. – № 6. – С. 88-107.
12. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. – Отв. Редактор доктор фил. наук Суперанская А. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988.

13. Рочняк О. До проблеми взаємозв'язку масової свідомості та міфу // Ноосфера і цивілізація. Випуск 3 (6). – 2006.
14. Садовніков О. Міфологія як предмет соціально-філософського аналізу / Автореф. ... к.філос.н. – Харків, 2004. – 20 с.
15. Сидорович Ю. Мифологические основания культуры //Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №1, С.72-80.
16. Українська фольклористика: Словник-довідник / [Уклад. і заг. редакція Чернописьского М.]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 448 с.